

re oturan bir ahşap saçaktan müteşekkil şadırvan, klasik ve barok üslupları kaynaştıran ilginç bir tasarım ve süslemeye sahiptir. Şadırvanın ayrıntıları arasında özellikle yivli ve burmalı sütunlar, akantus yapraklı kaide ve başlıklar, yumurta ve damlalık frizleri, beyzî madalyonlarla, "S" ve "C" şeklindeki kıvrımların ve püsküllü perde motiflerinin görüldüğü ayna taşları yer almaktadır.

Medrese hücreleri, basık kemerli birer kapı ve dikdörtgen açıklıklı birer pencere ile avluya açılan kâgir duvarlı, ahşap çatılı, ocaklarla donatılmış kare planlı birimlerdir. Doğu ve kuzey kanatları iki katlı olup 1950'den sonraki onarımda bir miktar tâdil edilmiş ve avluya bakan yönde camekânli sofalarla donatılarak talebe yurduna dönüştürülmüştür. Eski fotoğraflarda, hücrelerin önlerinde kısa sütunlara ve köşeleri kıvrımlı başlıklara oturan, sivri kemerli, ahşap çatılı ve çift sıralı testere dişi saçakla son bulan bir revakın bulunduğu görülür.

Türbe-sebil, arsanın güney sınırında kübik gövdesi, ongen kasnağı ve on dilimli kubbesiyle caminin mihrap eksenine gelecek şekilde cadde üzerine yerleştirilmiştir. Bu çift fonksiyonlu yapı giriş cephesindeki değişik tasarımıyla dikkati çeker. İkiz sivri kemer biçiminde garip bir saçakla son bulan güney cephesinin ekseninde dikdörtgen açıklıklı giriş yer alır. Burası yanlardan birer pencere ile kuşatılmış ve iki yana açılmış perdelerle ortadaki bir madalyondan oluşan tezyinî bir levha ile taçlandırılmıştır. Yanlardaki açıklıklar, önlerindeki tezgâhlar ve içecek dağıtılmasına uygun madenî şebekelerle aynı zamanda birer sebil penceresi olarak tasarlanmışlardır. Türbe-sebile bitişik olan çeşme de dikdörtgen çerçevesi, sivri kemerli alınlığı, barok üslupta birleşik kemerli ayna taşı ile karmaşık bir zevki yansıtır. Çeşmenin süslü hatlı kitâbesinde Cihanzâde el-Hâc Abdülazîz adı ve 1197 (1782-83) tarihi okunmaktadır.

Cihanoğlu Külliyesi'nin en ilginç unsurlarından biri, çeşme ile şadırvan avlusunun girişi arasında doğu-batı doğrultusunda uzanan ve hangi amaçla inşa edildiği tam olarak anlaşılamayan sivri beşik tonozlu revaktır. Mimari ayrıntılarıyla olduğu kadar oranlarıyla da gotik üslubun izlerini taşıyan bu revak, sırtını cami-medrese ikilisinin bulunduğu platformun istinat duvarına dayamakta, birer kemerle batı ve doğu yönlerine, üç kemerle de güneye açılmaktadır. Tıknaz

pâyelerle istinat duvarındaki konsollara oturan ve kaval silme gruplarıyla donatılmış olan sivri kemerler, Haçlı seferlerinden sonra Doğu Akdeniz kıyılarında, Kıbrıs'ta, ayrıca Rodos ile Girit başta olmak üzere bazı Ege adalarında gelişme imkânı bulan ve XIV. yüzyılda Güneybatı Anadolu'da Beylikler dönemine ait bazı yapılarda da etkileri hissedilen gotik mimariye bağlanmaktadır. Pâyelerin kalın tutulmuş olması, ayrıca güney cephesinde kemerler arasına yerleştirilmiş duvar pâyeleriyle beşik tonozun içinde bunlara karşı gelen omurga kemerleri bu revakın, sonradan inşasından vazgeçilen veya zamanla ortadan kalkmış olan kâgir bir üst yapıyı taşımak amacıyla tasarlandığını düşündürmektedir. Taşrada âyanların XVIII. yüzyılda güçlerinin doruğuna eriştikleri ve imkânlar elverdiği nisbette Osmanlı hükümdarlarını taklit ettikleri hesaba katılacak olursa söz konusu üst yapının cami ile bağlantılı hünkâr kasrı türünde bir bölüm olduğu düşünülebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Asaf Gökbek — Hikmet Sölen, *Aydın İli Tarihi*, İstanbul 1936, s. 176-179; R. M. Riefstahl, *Cenubu Garbî Anadolu'da Türk Mimarisi* (trc. Cezmi Tahir Berklin), İstanbul 1941, s. 31-32; *Turistik Cepheleleriyle Aydın*, İzmir 1958, s. 38-40; Leman Kisa, *Aydın Tarihi ve Coğrafyası*, Aydın 1960, s. 128-129; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1971, s. 387-388; Metin Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul 1975, s. 296-297, 322, 325, 333; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1983, I, 678-686; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimârisi*, İstanbul 1986, s. 394.

M. BAHÂ TANMAN

CİHANSÜZ, Alâeddin

(ö. 556/1161)

Gurlu hükümdarı
(1149-1161).

Gurlu Sultanı İzzeddin Hüseyin'in yedi oğlundan biri olarak dünyaya geldi. Babasının ölümü üzerine yerine geçen oğlu Seyfeddin Sürî, topraklarını kardeşleri arasında eşit şekilde bölüştürmüştü. Kendi hissesini beğenmeyen Kutbüddin Muhammed topraklarını kardeşlerinden Bahâeddin Sam'a terkederek Gazneli Sultanı Behram Şah'a katılıp ona hizmet etmeyi tercih etti. Kısa sürede kendisini sevdiren Kutbüddin yetenekleriyle dikkati çekiyordu. Bundan hoşlanmayan bazı kimseler Behram Şah'ın onun aleyhinde kışkırtınca bir süre sonra Kutbüddin zehirlenerek öldürüldü. Bu olaydan sonra Gurlular ve Gazneliler arasında bir düşmanlık başladı.

Kardeşinin bu şekilde öldürüldüğünü öğrenen Seyfeddin Sürî intikam almak için Behram Şah'ın üzerine yürüdü ve Gazneliler'i mağlûp etti (1148). Behram Şah kaçarak canını kurtarabildi. Gazne'de kalan Seyfeddin Sürî bir müddet sonra idarededeki hâkimiyetini sağlamlaştırdı halkın ve eşrafın güvenini kazandığına kani olunca maiyetini tekrar Fîrûzkûh'a gönderdi. Bu arada kendisini toplayan Behram Şah düzenlediği büyük bir ordu ile Gazne'ye doğru ilerlemeye başladı. Yapılan savaşta Seyfeddin ve veziri Seyyid Mecdüddin mağlûp edilerek öldürüldüler (1149).

Seyfeddin'den sonra tahta geçen Bahâeddin Sam ise intikam maksadıyla Behram Şah ile savaşmak için giderken yolda hastalanıp ölünce Gurlu tahtına Alâeddin Hüseyin geçti (1149). Büyük bir kararlılıkla yola çıkan Alâeddin Behram Şah ile arka arkaya üç defa savaştı ve her defasında onu mağlûp etti. Behram Şah ancak Pencap'a kaçarak canını kurtarabildi. İntikam hırsıyla gözü dönen Alâeddin Gazne'yi yağmalayarak yedi gün yaktı. Bütün mimari eserler, kütüphaneler, bahçeler tahrip edilirken binlerce insan öldürüldü (545/1150-51). Gazneliler'in diğer önemli bir merkezi olan Büst de aynı şekilde yağma ve tahrip edildi. Bu yüzden Alâeddin "Cihansüz" (dünyayı yakan) namı ile meşhur oldu.

Minhâc-ı Sirâc Cûzcânî çıkan dumanlardan gökyüzünün karardığını, şehrin yağma, katliam ve soyguna mâruz kaldığını söyler. Bu sırada Sultan Mahmud, Mesud ve İbrahim'in dışında diğer Gazneli sultanların türbeleri de yıkılarak hemen her şey ateşe verildi. Gazne eşrafı da öldürülerek kanlı ile ıslanan toprak bir kale yapımında kullanıldı. Öldürülen kardeşlerinin intikamını bu şekilde aldığı kanaat getiren Cihansüz muhtemelen Gazneliler'le dost olan Selçuklular'dan çekindiği için Gazne'den ayrıldı. Yol boyunca uğradığı Gazneli şehirlerini de tahrip etti. Fîrûzkûh'a dönünce Gazneli ve Selçuklu sultanlarını taklit ederek "es-Sultânü'l-Muazzam" unvanını aldı. Daha önceki Gurlu hükümdarları emir veya melik unvanını kullanıyorlardı. Bu sırada kendisine güveni o kadar artmıştı ki Selçuklu Sultanı Sencer'e de kafa tutarak eskiden beri verilmede olan vergileri ödememeye başladı. Daha sonra Selçuklular üzerine sefere çıktı ve iki ordu Fîrûzkûh ile Herat arasında savaşa tutuştu (547/1152). Cihansüz mağlûp edilerek esir alındı. Fakat Horasan'da

hapiste bulunduğu kısa süre içerisinde zekâsı, nükteleri ve özellikle Sultan Sencer için yazdığı şiirleriyle kendisini affettirdi. Bir müddet Sultan Sencer'in sarayında ona hizmet ettikten sonra tekrar Fîrûzkûh'a dönmesine izin verildi.

Cihansûz'un esareti sırasında tahta yeğeni Melik Nâsırüddin Hüseyin oturmuştu. Cihansûz döndüğü zaman Gurlu sarayının ileri gelenleri Melik Nâsırüddin'i öldürerek tekrar Cihansûz'u tahta çıkardılar. Kısa sürede yerini sağlamlaştırarak Cihansûz, bu sırada Sultan Sencer'in Oğuzlar'la yaptığı savaşı kaybetmesi üzerine Garcistan (Gorıştan) ve Yukarı Murgab vadisinde Bâmiyân, Zemindâver, Tohâristan ve Büst yöresinde bir fetih hareketine başladı.

Gazneliler'e karşı girilen vahşete ve katliama rağmen Cihansûz karakter olarak cânî ruhlu değildi. Onun devrinde Gurlu sarayı belki de Orta Asya'nın en ileri kültür düzeyine erişmişti. Cihansûz zeki, hazırcevap ve nüktedan olup aynı zamanda şairdi. Ölümünden kısa bir süre önce İsmâîlîliği kabul ettiği sanılmaktadır. Minhâc-ı Sirâc Cûzcânî'ye göre Cihansûz bu sırada İsmâîlî dâîlerini Fîrûzkûh'a davet ederek propaganda yapmalarını istemiştir. Fakat ölümünden sonra yerine geçen ve koyu bir Sünnî olan oğlu Seyfeddin Hüseyin dâîleri öldürmüştü ve Karmatîler'i iyice baskı altına almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, 164-167, 179, 271; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 341-350, ayrıca bk. İndeks; Fahr-i Müdebber, *Âdâbü'l-harb ve's-seccâ'a* (nşr. Ahmed Suheyb Hânsârî), Tahrân 1346; Fârîste, *Gülşen-i İbrâhîmî* (nşr. Newal Kishore), Leknev 1281; C. E. Bosworth, *The Later Ghaznavids: Splendour and Decay*, Edinburgh 1977; a.mlf., "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", *CHIr.*, V, 146, 149, 153, 160-162, 451; a.mlf., "Ghūrîds", *EI*² (İng.), II, 1100-1101; Muhammed Habib, *Shihabuddin of Ghur, Collected Works of Professor Muhammed Habib* (ed. K. A. Nizami), New Delhi 1981; Ghulam Mustafa Khan, "A History of Bahram Shah", *IC*, XXIII/1-2 (1949), s. 62-91; P. Hardy, "Bahram Shāh", *EI*² (İng.), I, 940.

İQTİDAR HUSAIN SİDDİQUİ

CİHARYAR

(جهاريار)

Hiz. Peygamber'den sonra halifelik görevini yürüten Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali için özellikle Sünnî müslümanlar tarafından kullanılan bir tabir
(bk. HULEFÂ-yi RÂŞİDİN).

CİHAT

(bk. CİHET).

CİHÂZ

(bk. ÇEYİZ).

CİHÂZ-ı TARİKAT

(جهاز طریقت)

Tekkelerde kullanılan asâ, taç, hırka, tesbih gibi eşyaya verilen genel ad
(bk. TARİKAT).

CİHET

(الجهة)

Varlık niteliklerinden biri olarak kabul edilen ve Allah'a nisbeti açısından itikadî tartışmalara yol açan bir kavram.

Sözlükte "taraf, yön ve semt" mânasına gelen cihet, kelâm ve felsefede "bir hareketin doğrultusu, cisme ait boyutların son noktası; cismin dış yüzeyi" şeklinde tarif edilir. Mantıkta ise "zorunluluk veya zorunsuzluk, devamlılık veya devamsızlık açılarından konunun yüklem nisbet edilmesi" anlamında kullanılır. Bir varlığın duyular yoluyla belirlenmesinde cihet hakiki ve izâfî olmak üzere iki kısma ayrılır. Üst ve alt cihetler hakiki, sağ, sol, ön ve arka cihetler de izâfî veya gayri hakiki ciheti teşkil eder. Her cisim için sonsuz cihetlerin tasavvur edilebileceği belirtilmekle birlikte genellikle altı cihetin bulunduğu kabul edilir. Bu cihetler varlıklarda izâfî olup birine göre üst olan diğerine göre alt olabilir. Feleklerin belirlediği cihetler değişmediğinden bunlar hakiki cihet sayılmış, feleklerin üst noktası ile alt noktasının ötesinde bir üst ve alt cihet tasavvur edilmemiştir.

Cihet Kur'ân-ı Kerîm'de yer almamakla birlikte aynı kökten türeyen ve "yön" mânasına gelen viche kelimesi (el-Bakara 2/148) yanında fevk (üst), taht (alt), emâm (ön), half (arka), yemîn (sağ) ve şîmâl (sol) kelimeleri de geçmektedir (bk. M. F. Abdülbâkî, *Mu'cem*, ilgili kelimeler). Aynı kelimeler hadislerde de kullanılmıştır.

Cihet kavramı, kelâm ilminin teşekkül etmeye başladığı hicrî II. asırdan itibaren

baren Allah'ın yaratıklara benzetilmekten tenzihiyle ilgili tartışmalar sırasında gündeme gelmiş ve Allah-âlem münasebeti belirlenirken itikadî mezheplerin farklı görüşler ileri sürdüğü bir akaid problemi halini almıştır. İlk kelâmcılardan Cehm b. Safvân'ın, Allah'ın her yerde ve her yönde bulunduğu görüşünü ortaya atmasına karşılık Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel gibi muhafazakâr âlimler ashabın, Allah'ın zâtıyla âlemin dışında ve "fevkinde" olduğuna inandıklarını, dolayısıyla İslâm akidesini bu inancın teşkil ettiğini savunmuşlardır (Zehebî, s. 101, 102, 130, 137, 145). Daha sonra bu inanç Selefîye âlimlerince geliştirilerek Allah'a üst cihetin nisbet edilebileceği görüşü kabul edilmiş ve bu husus Selefîyye'nin bütün kelâm ekollerinden ayrıldığı bir itikadî esas haline getirilmiştir. Ehl-i sünnet kelâmcılarından İbn Küllâb el-Basrî, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî ve Bâkîllânî bu noktada Selef âlimlerine uymuşlardır. Buna karşılık Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ile Mâtürîdîler'in tamamına yakını, Eş'ariyye, Mu'tezile ve müteahhir Şîa kelâmcıları Allah'a cihet nisbet edilemeyeceği görüşünde birleşmişlerdir. İmam Mâtürîdî, üst cihette bulunmanın bir varlığın üstünlüğünü veya yüceliğini göstermeyeceğini belirterek Allah'ın göklerin üstünde olmadığını söyler ve bu mânaya gelebilecek nasları, hiçbir mahlûka benzemeyen Allah'ın zâtına yaraşır bir şekilde anlamak gerektiğini bildirir (*Kitâbü't-Tevhîd*, s. 74-76). Mâtürîdî kelâmcılarından Ebû'l-Yûsuf el-Pezdevî de mekânda bulunmaktan münezze olan Allah'ın, tamamen mekânî kavramlar olan bütün cihetlerden tenzih edilmesi gerektiğini savunmuştur (*Uşûlü'd-dîn*, s. 31).

Allah'ı cihetten tenzih eden kelâm âlimlerinin delillerini şöylece özetlemek mümkündür: Bir cihette bulunmak madde varlıklara mahsus bir özelliktir. Allah madde üstü bir varlık olduğuna göre cihetten münezzehtir. Eğer O bir cihette bulunsaydı madde gibi sonlu, sınırlı, değişken, parçalara bölünebilen ve başkasına ihtiyaç duyan bir varlık olurdu. Zira cihet bir hareketin veya varlığın son sınırı olup sonluluk ve sınırlılığı zorunlu kılar. Bu sebeple Allah'ı herhangi bir cihet veya cihetlerle sınırlamak O'nun ulûhiyetiyle bağdaşmaz. Ayrıca Allah'ın bir cihette bulunması, en azından âlemin o cihete denk gelen parçasının O'nunla birlikte kadîm olmasını gerektirir, halbuki